

УДК: 177.8

Исаков К. А.,*философия илимдеринин доктору,
Ош мамлекеттик университетинин профессору***Kubanychbek ISAKOV (baba adı: Abdıkadir)***Prof. Dok., Oş Devlet Üniversitesi, Felsefe Bölümü Oş şehri***Жалалова Т.А.,***Ош мамлекеттик университетинин аспиранты***Celalova Tazagul Abdillaevna,***Oş Devlet Üniversitesi Mezunu*

АМОРАЛДУУЛУК (АМОРАЛИЗМ) ГЛОБАЛДУУ ПРОБЛЕМАЛАРДЫН ДЕТЕРМИНАНТЫ

AHLAKSIZLIK KÜRESEL SORUNLARIN BELIRLEYICI ETKENIDIR

Аннотация. Жашоодо адам баласы өзү билип туруп жасап жаткан терс аракет-касиеттери кайра эле келип өздөрүнө чоң маселе болуп жаралары белгилүү. Чындыгында аморалдуулук, нравалык касиеттердин деградацияланышы глобалдуу проблемалардын жаралуу себеби (детерминанты) экендиги диалектикалык чындык катары авторлор тарабынан макалада илимий далилдүү фактылардын негизинде берилген.

Негизги сөздөр: аморализм, антикалык мезгил, глобалдуулук, детерминант, дүйнөлүк катастрофа, император, планетардык апокалипсис, короновирус, кыямат, сфинкс.

Özet. Hayatta insanoğlunun bilerek yaptığı olumsuz eylemlerinin kendisine geri döndüğü ve onun kendisi için büyük bir sorun haline geldiği görülmektedir. Aslında ahlaksızlığın, ahlaki niteliklerin bozulmasının küresel sorunların nedeni (belirleyici) olduğu gerçeği, yazarlar tarafından bu makalede bilimsel olarak kanıtlanarak, gerçeklere dayanan deliller ile sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: ahlaksızlık, antik çağ, küreselcilik, belirleyici, dünya felaketi, imparator, gezegensel kıyamet, koronavirüs, kıyamet, sfenks.

Бүгүнкү коомдук турмуш дүйнө элдерин өтө тез, кескин түрдө өйдө-төмөн бушайманга (проблемага) салып койду. Адамзат планетасын COVID-19 (Короновирус) аталыштагы өзү көрүнбөгөн ажыдаар сымал апаат бүтүндөй адамзатты ойго салып, адам баласы андан кантип кутулуунун айла-амалын изилдеп жаткан чагы. Бул болсо бүгүнкү күндөгү глобалдуу проблемалардын эң орчундуусу болуп саналат. Бары-жоктун ээси “Адам”, жаратуучу да, кыйратуучу да “Адам” деген Марксизмдик концептуалдуу жобону бүгүнкү кырдаал бир чети далил-

деп турса, бир чети төгүндөп олтурат. Мына ушул контексте бүгүнкү сиздер менен биздин илимий сухбатыбыз да ушул нукта уланмакчы.

Günümüz toplumsal yaşamı, dünya insanların çok hızlı ve keskin iniş çıkışlara (sorunlara) sokmuştur. İnsan gezegeni COVID-19 (Coronavirus) adındaki görünmez bir ejderha gibi felaket ile karşı karşıya kalarak, bu tüm insanlığın kara kara düşüncelere dalmasına ve ondan kurtulmanın yollarını aramasına neden olmuştur. Bu, günümüzün en önemli küresel sorunlarından biridir. Bugünkü durum, “İnsan”ın her

şeyin sahibi olduğu, “İnsan”ın hem yaratan hem de yok eden olduğu” şeklindeki Marksist anlayışı hem ispatlıyor hem de çürütüyor. Bugün sizlerle bilimsel sohbetimiz bu noktada devam edecektir.

Мен өзүмдүн илимий баяндамамды бир тарыхый мисал менен баштагым келип турат. Антикалык мезгилде байыркы Рим дүйнөлүк цивилизациянын (маданияттын) чордону болуп, байыркы Грек маданияты менен эриш-аркак жашап, башка элдерге да өз таасирлерин тийгизишип келген. Мындай улуу адамзаттык маданият, кайталангыс, айтып-бүткүс тарых экендигин жакшы билебиз. Ошол кездеги Рим империясынын территориясы Жер Ортолук деңизинен тартып, Европа (Батыш Европа толугу менен), Азия, Африка континенттери жана азыркы Улуу Британиянын бир бөлүгүн ээлеп турган. Мына ушундай күч-кубаттуу, өнүккөн маданиятка ээ болгон улуу империя 395-жылы император Фиодосий I нин тушунда кыйроого учурайт. Изилдөөчүлөр мындай улуу дөөлөттүн кыйроо себептерин ар кандай жоромолдошот. Бирок айрым так илимий далил-фактыларга таянсак анын кыйрап жок болуусунун эң негизги себеби: ошол Рим империясындагы элдердин, айрыкча эл башкарган төбөлдөрдүн моралдык-нравалык жактан кескин түрдө өтө бузулушу, чектен чыгып кеткендиктерин айгинелешүүдө.

Ben bu bilimsel yazıma tarihsel bir örnekle başlamak istiyorum. Antik çağda antik Roma, antik Yunan kültürüyle bir arada varlığını sürdüren ve diğer halklar üzerinde de büyük bir etkiye sahip olan dünya uygarlığının (kültürünün) merkeziydi. Böylesine büyük bir insan kültürünün eşsiz ve tarif edilemez bir tarih olduğu herkesce bilinen bir gerçektir. O zamanlar Roma İmparatorluğu'nun toprakları, Akdeniz'den Avrupa'ya (tüm Batı Avrupa), Asya'ya, Afrika'ya ve günümüz Büyük Britanya'sının bir kısmına kadar uzanıyordu. Bu kadar güçlü ve gelişmiş bir kültüre sahip olan bu büyük imparatorluk, 395 yılında İmparator I. Feodosius döneminde yıkılmıştır. Böylesine büyük bir imparatorluğun çöküşünün nedenleri konusun-

da araştırmacıların farklı yorumları var. Ancak bazı kesin bilimsel kanıtlara dayanacak olursak, Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün asıl nedeni, İmparatorluğu'nun halkının, özellikle halkı yöneten soyluların ahlaki açıdan ciddi şekilde yozlaşmış olmaları ve çok ileri gitmeleri olmuştur.

Сөзүбүз супсак болбошу үчүн мына буларды далил катары айтууну эп көрүп олтурам: **“Разумеется, при таком размере империи во многих местах процветала коррупция, особенно Рим был заражен ею – большинство влиятельных чиновников. Многие граждане империи предпочитали проводить целые дни в вредных занятиях: застольях, развратных оргиях, чрезмерном потреблении вина”** – деп орус окумуштуусу В.Б. Миронов “Древний Рим” аттуу китебинин “Крах и падения Римской империи” деген бөлүгүндө таамай белгилеген [2, с. 257].

Sözümüz tatsız olmaması için aşağıdakileri delil olarak söylemeyi doğru buluyorum: **“Tabii ki, imparatorluğun bu boyutuyla, birçok yerde yolsuzluk gelişti, özellikle yolsuzluk Roma'ya, Roma'nın güçlü yetkililerini zehirledi. İmparatorluğun birçok vatandaşı bütün günleri zararlı şeyler yaparak geçirmeyi tercih etti: ziyafetler, ahlaksız seks partileri, aşırı şarap tüketimi”** – diyor Rus bilim adamı V.B. Mironov, “Antik Roma” adlı kitabının “Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü” adlı bölümünde [2, 257 s.].

Эми кептин ток этерине келсек, адам баласына баары жетиштүү болуп турса да эч нерсеге каанаттанбастан инсандык чектен чыгып кеткен ыплас көрүнүштөргө барып, өздөрүнө чоң мүшкүлдү жаратаары жогорудагы биз келтирген мисалдын өзү муну сыпаттап жатпайбы. Ошондуктан немец философу А. Шопенгауэр да өзүнүн “Мир как воля и представления” деген эмгегинде **“Потребность человека без ограничено, когда ему все достаточно – он входит из струны воли”** – деп белгилегендей [5, с. 347], барчылык (ашыкча байлык, обу жок ашкере бийлик) адамды инсандык сапаттан арылтып, айбан сымал

абалга алып келери акыл-эстүү адамга белгилүү.

Şimdi meseleye gelince, insanların şu anda sahip oldukları herşey yeterli olsa bile daha fazlasını istemeleri, hiçbir şeye doymadan, kişisel sınırları aşan kirlî işlere bulaşmaları ve sonuçta bunun o insanın kendisi için büyük problemler yaratmakta olduğu yukarıda verdiğimiz örnekten görülmektedir. Bununla ilgili olarak Alman filozofu A. Schopenhauer “İrade ve Temsil Olarak Dünya” adlı eserinde “Bir insanın ihtiyacı sınırsızdır, her şey onun için yeterli olduğunda – o kendi iradesiye daha fazlasına sahip olmaya çalışır” [5, 347 s.] – diye belirttiği gibi, varlığın (aşırı zenginliğin, sebepsiz aşırı gücün) bir insanı onu insan yapan niteliklerinden mahrum ederek, onu hayvansı bir duruma getireceğini akli başında herkes anlayabiliyor.

Ошондуктан, улуу жазуучубуз Ч. Айтматов да “акыреттин соту, анын догматтарысыз эле, адамзат тарыхында эбактан бери болуп келет. Мындай жагдай-кырдаалды адам өзү жаратат. Адамгерчилик жадырап гүл ачкан чыныгы жаркын тарых жер жүзүндө али баштала элек. Ааламды апат кылчу кыямат кайым кудайдан эмес, бөөдө кырсыктардан эмес, адамдардын өздөрүнүн араздашып касташуусунан болот. Ошон үчүн, эртең Кудай кандай – жакшы же жаман, ырайымдуу же ырайымсыз болобу – ал кишилердин өзүнөн. Ал анткени, адам өз өмүрүнүн ар бир күнүнө өзү ээ, өзү сот” [1, 261 б.]. «Кыямат» романындагы аморалдуулуктун терең философиялык-көркөм жалпылоосунун маани-маңызы мына ушундай сыпатталат.

Bu bağlamda büyük yazarımız C. Aytmatov, “Ahiret yargısı, onun dogmaları olmadan bile uzun zamandır insanlık tarihinde yer almaktadır. Böyle bir durum bir kişinin kendisi tarafından yaratılır. İnsanlığın geliştiği parlak bir tarih henüz yeryüzünde başlamadı. Evreni yok edecek olan kıyamet, tanrıdan değil, doğal afetlerden değil, insanların kendi aralarındaki çekişme ve düşmanlıklardan kaynaklanacaktır. Bu nedenle, Tanrı’nın yarın nasıl olacağı -iyi ya da kötü, iyiliksever ya da merhametsiz olaca-

ğı- o insanların kendilerinden kaynaklanır. Çünkü insan hayatının her gününe kendisi sahip ve kendisi yargıdır” [1, 261 s.] - diyor. “Kıyamet” romanındaki ahlaksızlığın derin felsefi ve sanatsal genellemesinin anlamı bu şekilde tarif edilebilir.

Жалпы адамзатка тийиштүү болгон интеллектуалдык-эстетикалык жаралуу салтка жана гуманистик руханий-маданий наркка таянуу аркылуу Ч. Айтматов дагы Сфинкс сыяктуу өзүнө өзү, ошондой эле, жер жүзүндө жашаган пенделердин баарына “Адам баласы канткенде адам болот?”, “Канткенде пейил оңолот?” деген түбөлүктүү суроону кайра-кайра какшанып коёт. Улуу көрөгөч жазуучунун чыгармаларында Аалам – Адам - Жаратылыштын органикалык биримдиги ар бир чыгармасында баамдалат. Мына ушунан улам “Адам баласынын бири-бирине болгон кыянатчылыгы күчөп, адамдык сапатын жоготкондо жана айлана-чөйрөгө калпыс мамиле жасаган мезгилде адам баласы жырткычка айланат. Ушул “Дүйнөлүк катастрофа”. Мына ушунун өзү “Кыямат” - деп айтылат [1, 262 б.]. Демек, улуу ойчул белгилеген диалектикалык биримдик да түбөлүктүү эмес экен. Мындай ажырымга кириптер болууга адамзат өзү себепкер (детерминант) турбайбы.

Ortak insanlığa ait entelektüel-estetik geleneğe ve hümanist manevi-kültürel değere dayanarak Cengiz Aytmatov da Sfenks gibi kendine ve yeryüzünde yaşayan tüm insanlara “Bir insan nasıl insan olabilir?” İnsanın huyu nasıl düzelir? gibi ebedi soruyu tekrar tekrar soruyor. Büyük vizyon sahibi yazarın eserlerinde Evren - İnsan – Doğa’nın organik birliği onun her eserinde görülmektedir. Bu nedenle, “İnsanların birbirine ettikleri ihanet artarak, insani niteliklerini yitirdiklerinde ve çevreye adaletsiz davranmaya başladıklarında, insan birer canavara dönüşüyor”. Bu “dünya felaketi”dir”. Buna “Kıyamet” denir – diyor [1, 262 s.]. Demek ki, büyük düşünürün belirttiği diyalektik birlik de ebedi değildir. Böyle bir boşluğun nedeni (belirleyicisi) insanın kendisidir.

Орус окумуштуусу И.А. Родионова **“Источник глобальных проблем – это демографические проблемы”** дегендей [4, с. 65], учурда кириптер болуп кептелип калган оор кырдаалга жогорудагыларды эске алып, менин жеке пикиримде өзүбүз (адам баласы) себепчибиз. Муну биз өз турмушубуздагы болуп жаткан мисалдардан көрүп жатабыз го. Бары-жокко каниет, топук кылбастан, көрө албастык, ушакчылык, карөзгөйлүк, алдамчылык, текеберчилик, теңсинбөөчүлүк, адилетсиздик, эки жүздүүлүк, кошоматчылык, сабырсыздык, ыймансыздык, ынсапсыздык, мансапкорлук, ачкөздүк ж.б. у.с. киши нравасына жатпаган адамга тиешелүү жат элементтер коомубузду сары чырмоок сыяктуу каптап кирип, бууп салды. А мындай жагдай глобалдуу проблемалардын жаралуусунун негизиги себеби (детерминанты) болуп саналат.

Rus bilim adamı I.A. Rodiyonova'nın dediği gibi, **“Küresel sorunların kaynağı demografik sorunlardır”**[4, 65 s.], yukarıda bansı geçenleri dikkate alacak olursak, benim fikrime göre, şu anda içinde bulunduğumuz zor durumun nedeni biziz (insanlar). Bunu hayatımızda yaşanan örneklerden görüyoruz ya. Var'a da yok'a da şükür etmemek, az'a kanaat etmemek, kıskançlık, dedikodu yapmak, iftira atmak, aldatmak, kibir, küçümsemek, adaletsizlik, ikiyüzlülük, dalkavukluk, sabırsızlık, dinsizlik, sahtekârlık, kariyercilik, açgözlülük gibi insan doğasına ait olmayan yabancı unsurlar toplumumuzu sarı sarmaşık gibi sarmış,

Адабияттар:

1. *Айтматов Ч.Т.* Чыгармаларынын жыйнагы. 5-том. Роман, аңгеме. /Түз. А.Акматалиев. – 2-бас. – Б.: Бийиктик, 2009. – 504 б.
2. *Миронов В.Б.* Древний Рим. – М.: 2007. – 752 с.
3. *Печчеи А.* Человеческие качества. – М.: Прогресс, 1985. – 313 с.
4. *Радионова И.А.* Глобальные проблемы человечества. Пособие для учащихся и студентов, – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 159 с.
5. *Шопенгауэр А.* Мир как воля и представления. Пероводчик: Ю.И. Айхенвальд. – М.: ЛитРес, 2020. – 670 с.

boğmaktadır. İşte bu durum, küresel sorunların ana nedenidir (belirleyicisidir).

Эми сөзүмдүн соңунда Рим клубунун (абройлуу эл аралык футурологиялык уюм) мурдагы президенти, Италиялык окумуштуу жана коомдук ишмер А. Печчеи өз убагында мындай деп белгилеген: **«Дүйнөдө эч качан мынчалык башаламандык өкүм сүргөн эмес жана эч качан ааламда азыркыдай албан (масштабдуу) алаамат коркунучтар болгон эмес. Буга дейре адам баласынын жан дүйнөсү мынчалык дүрбөлөңгө түшкөн эмес».** Булардын баардыгына адам баласынын жан дүйнөсүнүн деградацияланышы себеп болуп жатат” – деп таамай-таасын белгилеген [3, с. 298]. Ошондуктан урматтуу акыл-эске ээ болгон адамзат! Пейлибизди оңдоп, напсибизди тыйбасак, планетардык апокалипсистен эч качан арылбайбыз.

Konuşmamın sonunda, Roma Kulübü (prestijli uluslararası fütüroloji organizasyonu) eski başkanı, İtalyan bilim adamı ve toplum eylemcisi A. Peccei kendi zamanında böyle demiştir: **“Dünya hiçbir zaman böyle bir karmaşa içinde olmadı; ve dünyada daha önce hiç bu kadar yıkıcı tehditler olmamıştı. Daha önce insanın ruhu bu kadar tedirgin olmamıştı.”** Bütün bunlara insan ruhunun bozulması neden oluyor –diye açık bir şekilde belirtmiştir [3, 298 s.]. Bu nedenle sevgili, akıllı insanoglú, sana sesleniyorum! Kendimizi değiştirmesek ve ihtiras ve açgözlülüğümüzü yok etmezsek, gezegensel kıyametten asla kaçamayız.

Kaynaklar:

1. *Aytmatov C.T.*: Eserler toplamı. Cilt 5. Roman, hikaye. / Hazırl. A. Akmataliyev. – 2. baskı. - Bışk.: Biyiktik, 2009. - 504 s.
2. *Mironov V.B.* : Antik Roma. - Mosk.: 2007. - 752 s.
3. *Peccei A.*: İnsani nitelikler. - Mosk.: Progress, 1985. - 313 s.
4. *Radyonova I.A.*: İnsanlığın küresel sorunları. Öğrenciler için el kitabı, - 2. baskı, ilave ve düzeltmeler ile beraber. - Mosk.: Aspect Press, 1995. - 159 s.
5. *Schopenhauer A.* : İrade ve Temsil Olarak Dünya. Tercüman: Y.I. Eichenwald. - Mosk.: LitRes, 2020. - 670 s.